

“TASAVVUF” KAVRAMININ KÖKENİ VE ANLAMLARI HAKKINDA BİR İNCELEME*

Dr.

EMİN YUSUF ÜDE

Ürdün Câmîiatu Âli'l-Beyt, Merkezü'l-Lügât

Tercüme:

Dr.

MEHMET YILDIZ

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

* Üde, Emin Yusuf, “دراسة في أصل مصطلح التصوف ودلالاته”, *Mecelletu Mecma'i'l-Lugati'l-Arabiyye el-Ürdüni*, sayı: 62, s. 73-105, Ürdün 2002.

Bu makale daha önce tercüme edilmiştir. Bkz. Oudeh, Amin Yousuf, “Tasavvuf Kavramının ve Anlamlarının Etimolojik İncelenmesi”, trc. Emine Ersöz, *Sûfi Araştırmaları*, 2011, cilt: II, sayı: 3, s. 77-99. Fakat aşağıdaki hususlar göz önünde bulundurularak tekrar tercüme yoluna gidilmiştir:

- Tercüme çok sathi, alan bilgisinden uzak bir şekilde üzerinde çalışılmadan genellikle lafzi çeviriye başvurularak yapılmıştır. Bu da tercüme baştan sona anlamsız hale getirmiştir.

- Tercümenin başında telif bir makale izlenimi veren “Özet” ve “Anahtar Kelimeler” verilmiştir. Fakat bunlar makale sahibine değil mütercime aittir. Bu şekilde bir giriş yazının tercüme değil telif bir makale olduğu izlenimi vermektedir.

- Bazı yerlerde kelimeler yanlış tercüme edilmiş ve tercümenin geri kalanı bu yanlış tercüme üzerine inşa edilmiştir. Örneğin حَفِظَةُ kelimesi “koruma” şeklinde tercüme edilerek büyük bir hataya düşülmüştür. Bu kelimenin yanlış tercüme edilmesi sonucu bundan sonra gelen birkaç cümlede buna binaen yanlış tercüme edilmiştir. Bkz. s. 78.

- “Melekler işaretledi” cümlesi “Melekler besmele çekti” şeklinde tercüme edilmiştir. s. 83.

- Kurbanlık deve ve sığırlar manasına gelen “bedene” kelimesi “insan bedeni” şeklinde tercüme edilmiştir. s. 83.

- Birçok yer tercüme edilmeden geçilmiştir. Şiirler gibi... s. 90.

- Ayetler bile çok yanlış tercüme edilmiştir. “(Gece) yatmayıp (ibadet için) yataklarından uzaklaşsınlar” (Secde, 32/16) ayeti “Yatmaktan yanları kabalaşmış kimseler (çafiller)” şeklinde tercüme edilmiştir.

- Çok fazla yazım hatası bulunmaktadır.

- Eser ve şahıs isimlerinde belirgin hatalara düşülmüştür. “Büsti” yerine “Besti”, *Luma'* yerine *Lem'a*, Gavs b. Mürr'ün lakabı olan “Süfe” yerine “Suffe”, “Louis Massignon” yerine “Masiniyun Luveys” şeklinde yazılmıştır. Bkz. s. 80; 82; 89; 93.

- Süfilerin kastedildiği “miller” kelimesini ırk ifade eden “miller” manasında kullanmıştır. s. 94.

Yukarıda zikredilen hususlara benzer daha birçok tercüme hatası bulunmaktadır. Tercüme okunduğunda baştan sona anlamsız, insicamsız bir metnin ortaya çıktığı; makalede anlatılmak istenen meselelerin neredeyse tamamının kaybolduğu görülecektir. Bu sebeplerden dolayı ilgili makalenin tekrar tercüme edilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.

1- “Tasavvuf” Kavramının Kökeni ve Manası:

Eski ve yeniler “tasavvuf” kelimesinin kökeni hakkında aynı ilgiyi göstermişler, bu kavramın şekil ve içerik yönüyle İslâm ile olan bağı ve dinî yönden orijinini araştırmışlardır. “Sûfî” kavramı ister lakap isterse nisbet olsun, bu kelimenin türediği asılları bulma ve yayıldığı zaman dilimini net bir şekilde ortaya koyma çabası, İslâm’daki bu rûhî eğilime bir ışık tutabilir. Bu durum farklı meşrepelere sahip araştırmacıları uğraştırmıştır. Fakat üzerinde ittifak edilen bir görüşe varılamamıştır. Tasavvuf kavramının kökeni, aslı ve sonradan oluşmuş manaları üzerinde yapılacak bir çalışmanın bazı sonuçları olacaktır. Bu sonuçların en önemlilerinden biri, mümkün olduğunca aşırılıktan kaçarak isimlerin delâlet ettiği manaları, kavramların içeriklerini anlamamıza imkân sağlamasıdır.

“Tasavvuf” kavramı sünnî çevrelerde hoşnutsuzluk meydana getirmiştir. Bu çevreler “tasavvuf” kavramının hem isimlendirme şekline hem de onun sülûk ve irfân yönüne şüphe ile yaklaşmışlardır. Tasavvufun özellikle bu yönü (sülûk ve irfân), ona yönelik hoşnutsuzluğun yayılmasına sebep olmuştur. Çünkü Ehl-i Sünnet düşüncesine göre bir kavramın içerdiği mana Kitap, Sünnet ve icmâya uygunsuzsa sadece isimlendirmesi bir problem teşkil etmez. İslâm’ın ilk dönemlerinden itibaren bu duruma örnekler bulunabilir. Belki bu durumun en güzel örneklerinde biri “sohbet” ve “sahabe” kavramlarıdır. “Sahabe” Hz. Peygamber’e (sav) iman ederek ona arkadaşlık yapanlar için kullanılmaktadır. O’nun vefatından sonra hiç kimse bu şerefe nail olmamıştır. “Sahabe” şeklinde yapılan isimlendirme bu kelimenin kök manasına uygun olarak kadın ve erkeklerden O’nunla sohbet etme şerefine eren müminler için kullanılmıştır. Sahabenin “muhâcirîn” ve “ensâr” olarak adlandırılması da bu şekildedir. Birincisi dinleri uğruna Mekke’den Medine’ye hicret edenler için kullanılmıştır. Diğerleri ise onları Medine’de ağırlayanları, onlarla hayatlarını paylaşanları ve Kureyş’in düşmanlığına karşılık Hz. Peygamber’e (sav) yardım edenleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Hâlbuki “Ensâr” daha önce kabilelerinin isimleri olan Evs ve Hazrec ile biliniyordu.

“Tabiîn” asrına baktığımızda “tâbi” kavramının ortaya çıktığını gö-

rürüz. Bu kavram, sahâbeden biriyle aynı dönemde yaşamış ve onların dinî-dünyevî yaşantılarını takip etmiş kimseler için kullanılmıştır. Burada isim ve ismin taşıdığı mana (müsemmâ) üzerinde daha fazla açıklama yapmaya gerek yoktur. Aynı durum diğer amelî veya ilmî yapısı olan kavramlar için de geçerlidir. Mesela “zühd” ve “zühhâd” kavramları ahireti kazanmak, cehennemden kurtulmak ümidiyle dünyevî işleri bırakıp vaktinin çoğunu ibadetle geçiren kişiler için kullanılmıştır. Bu, amelî (sülûkî) bir kavramdır. Bir diğer kavram ise “fakih” ve “fukâhâ”dır. Bunlar da ilmî bir kavramlardır. Genellikle şer’î hükümleri kaynaklarından çıkarmaya çalışan kimseler için kullanılmıştır.

Üzerinde ittifak edilmiş bazı isimlendirmelerin, o isimlendirmelerin delâlet ettiği asıl manalardan ortaya çıktığını görüyoruz. Bazı isimlendirmeler de giyimdeki özelliğe göre yapılmıştır. Bu durum şu ayette ortaya çıkmaktadır: “*Havâriiler ‘Allah’ın yardımcıları bizleriz’ dediler.*”¹ (Havâriiler) şeklinde bir isimlendirme (üzerlerindeki) giysinin beyazlık sıfatından alınmıştır. Çünkü Hz. İsa’nın (as) dostları ve yardımcıları beyaz elbise giyiyorlardı.² Şüphesiz bundan sonra ona (Hz. İsa) yardım edenler her ne kadar beyaz elbise giymeseler de mana itibarıyla “Havâriiler” zümresine girerler. “Havâri” şeklinde bir isimlendirme temelde giysi niteliğinden ortaya çıkmıştır. Bu şekilde giyinme de Hz. İsa’ya (as) yardım etme, destek verme gibi manaları taşımaktadır. Ayrıca beyazlığın arkadaşlık, yardım ve temizlik gibi manaları ifade ettiği bilinmektedir.

Kur’an Allah’ın mümin kullarından çokça bahseder. Her bir zümreyi kendilerinde baskın olan davranış biçimlerine göre isimlendirir. Onlardan; tövbe edenler, sabredenler, iyilik yapanlar, secde edenler, rükû’ edenler, zikredenler ve tevekkül edenler vardır. Kulda bulunan baskın özelliklere dayanarak yapılan başka isimlendirmeler de bulunmaktadır. Bu şekilde isimlendirmenin en güzel örneklerinden biri Seyyid Humeyrî’nin (v. 170) Hz. Peygamber’in (sav) nesli için yazdığı övgü dolu şiirinde görülmektedir:³

¹ Al-i İmrân, 3/52.

² Buhâri’de Havâriiler beyaz elbise için bu şekilde isimlendirildikleri rivayet edilmektedir. Buhâri, *Sahih*, “Kitabu Ashâbi’n-nebi”, Daru İbn Kesir, Dimaşk, 1993.

³ *Ed-Divân*, thk: Şakir Hâdi Şükr, Dârü Mektebeti’l-Hayât, Beyrut, s. 187.

*Takvâ ehli, akıllı ulu kimselerdir
 Delili, dayanağı olan söz ile konuşurlar
 Oruç tutan, namaz kılan, Allah'tan korkan
 Akıl ve hüküm sahibi yüce kimselerdir
 Rükû, secde ve hamd ederler
 Namazı mescidde kılmada en öndedirler
 Yamalı giyinirler, seyahat ederler
 Sevgiyle Rablerine ibadet ederler*

O zaman yapılan işten, o işin gereklerinden veya giysi, mahiyet, mekân, zaman benzeri şeylerden faydalanıldıkça bu tür isimlendirmeler kesinlikle yapılabilir. Örneğin bize göre “Ehl-i Suffe” mekâna nisbet edilerek yapılmış bir isimlendirmedir. “Ehl-i Suffe” barınacak bir yer bulamayan ve bu sebeple Mescid-i Nebî'ye sığınan muhacirleri oraya ait olduklarını göstermek üzere kullanılan bir sıfattır. Bu isimlendirmede onların üç değerli şeye haiz olduklarını görüyoruz. Birincisi sohbet şerefi, ikincisi hicret şerefi, üçüncüsü “Ehl-i Suffe” olma şerefidir. İsimlendirmelerde Kur'ân ve Sünnete aykırı bir durum yoksa kesinlikle “tasavvuf” kelimesini ikinci asrın başlarından itibaren yayılmış kavram olarak kabul edebiliriz. Daha sonra bu zaman aralığını net bir şekilde tespit etmemiz gerekmektedir.

Serrâc (v. 378) tasavvuf tecrübesine sahip olanların neden “sûfî” ismiyle anıldıklarını inceleyen ilk tarihçilerden sayılabilir. Bu konuya eserinde “*Sûfî' adı nereden geliyor?*” başlığıyla yer vermektedir. Burada isimlendirmenin peygamberlere, salih kimselere,⁴ Allah dostlarına uymak maksadıyla sûf (yün elbise) giymeleri vesilesiyle yapıldığını söylemektedir. Bu tarz bir açıklama şekilde alakalı olup giyim özelliğinden alınmıştır. Bunun yanında Serrâc içerik ile ilgili bir açıklama daha eklemektedir. O da tasavvufun muhtevası itibariyle sûfî tecrübenin temeli olan “hâller” ve “makamlar” ikilisi üzerine yoğunlaştığıdır. Makamlar; sûfînin ruhânî yükselişinde aşama aşama kat ettiği ahlâkî derecelerdir. Hâller ise; Allah vergisi olarak kişide meydana gelen birbirinden farklı

⁴ Et-Tûsî, *el-Luma'*, thk. Abdulhalim Mahmud-Taha Abdülbaki Sürûr, Darü'l-Kütübi'l-Hadîse, Kahire, 1960, s. 40-41; Kelâbâzî, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, thk. Mahmud Emin en-Nuri, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire, 1980, s. 31; Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, Darü'l-Fikr, Beyrût, s. 83; Ebu Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Darü'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, I, 345.

durumlardır. Sûfî bir makam veya hâlde durmaz. Sürekli bir değişim halindedir. Sûfîler bu durumu “*sûfî zamanının çocuğudur*” sözüyle ifade etmektedirler. Bundan dolayı örneğin “zâhid” lakabı tasavvuf kavramının içerdiği manaya delâlet etmede yetersiz kalır. Çünkü “zâhid” sadece tasavvufun makamlarından olan zühde sahiptir. Hâlbuki gerçekte tövbe, sabır, tevekkül gibi birçok makam bulunmaktadır. Aynı şekilde kabz, bast, üns gibi birçok hâl bulunmaktadır. Sadece bunlardan birisinin tasavvufun taşıdığı manaya delâlet etmesi doğru değildir. Serrâc şöyle demektedir: “*Sûfîler gerçekte böyle oldukları için (makamlara veya hâllere nisbet edilerek) herhangi bir isimle isimlendirilmeleri doğru değildir. Bundan dolayı onları herhangi bir hâle ve ilme nisbet etmedim. Çünkü onları, üzerlerinde hâkim olan durum, ahlâk, ilim ve amel gibi şeylere göre isimlendirseydim, bu durumda her ilim ve hâl değişikliğinde farklı bir isme sahip olacaktı. Böyle bir şey yapmadığım için onları dış elbiselerine göre isimlendirdim. Çünkü yün (sûf) elbise giymek peygamberlerin alışkanlığı, enbiyâ ve asfîyânın şiarıdır. Onları dış elbiselerine nisbet ettiğimde bu durum onların bütün ilimlerini, güzel ahlâk ve hâllerini, amellerini kapsayan bir isimlendirme oldu.*”⁵ Sonra (Serrâc) Kur’ân’da zikri geçen havarîlerden ve onların niçin bu ismi aldıklarından bahsetmektedir: “*Onlar beyaz giyen bir topluluk idi. Allah onları sahip oldukları ilimleri, amelleri veya hâlleri ile değil de bu özellikleriyle andı.*”⁶ Onlar bu isimlendirme ile Hz. Mesih’e (as) tabi olan diğer insanlardan ayrıldılar.

Aynı şekilde yün elbise giymede Allah’a karşı mütevazı olma, inkisâr halini yaşama, Allah’a yakınlık kazanmak ümidiyle dünya nimetlerinden yüz çevirme gibi manalar bulunmaktadır. Bu da tüm peygamber ve salihlerin özelliklerindedir. Kim onlara uyup tevazu niyetiyle rahat olmayan elbiseler giyerse salihler zümresine girer.

Hz. Peygamber’in (sav) ve Hz. Âişe’nin elbiselerini yamadıkları rivayet edilmektedir.⁷ Ömer b. El-Hattâb da yamalı elbiseler giyiyordu.⁸ “*Yamalı elbiseler giyen Allah’a yemin etse, Allah o yeminini boşa çıkarmaz*”⁹ hadisi meşhurdur.

⁵ *el-Lumâ’, s. 40.*

⁶ *el-Lumâ’, s. 40. Et-Taarruf, s. 29-30.*

⁷ İbnü’l-Cevzî, *Tarihu Ömer b. El-Hattâb*, haz. Üsâme Abdülkerim er-Rifâî, s. 161.

⁸ *Hilyetü’l-Evliyâ, II, s. 47.*

⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Thk. Şuayb Arnavut vd., Müessesetü’r-Risâle, 2001, XIX, 459,

Yün elbise giymenin o dönemde insanlar arasında özellikle fakirlerde çokça yaygın olduğu görülmektedir. Aynı şekilde yünün piyasada çokça bulunması, fazla zahmet çekilmeden elde edilmesi ve insanların yünden yapılmış ürünlere güvenmeleri sebebiyle Ehl-i Suffe'nin yün elbiseler giydiklerini görüyoruz. Bütün bu veriler o zaman yaşanmış hayattan istifade edilerek elde edilmiştir. Bunlar İslâm kültürünün haber verdiği önceki peygamberler, salihlerle ilgili ve ayrıca cahiliyye kültüründen süzülerek gelen başka şeyler de bulunduğu göstermektedir. O dönemlerde yün elbise giymek ibadet etme, Allah'a yönelme, bunun sonucunda dünya işlerini bırakma gibi manalar taşımaktadır. İbn Kuteybe'nin Hz. İsa (as) ile ilgili yaptığı nakil bu duruma örnektir. O şöyle demektedir: “İsa (as), üzerinde yünden bir cübbe, kısa bir şalvar, yalnız ayak, kısa bıyık-sakal ve saçlarla, ağlayarak, rengi açlıktan sararmış, dudakları susuzluktan kurumuş bir halde dostlarının yanına çıktı. ‘Ey İsrail Oğulları! Size selam olsun! Ben ki dünyayı kendi düşük derecesine indiririm. Bunda bir gurur ve kendini beğenmişlik durumu söz konusu değildir. Biliyor musunuz benim evim nerededir?’ dedi. ‘Senin evin nerededir ey Ruhullah?’ dediler. O da ‘Benim evim mescidler, güzel kokum su, katığım açlık, bineğim ayağım, gecede kandilim aydır... Yemeğim bana kolay olan, meyvem yerin bitkileri, giysim yün, şiarım korku, beraber oturduğum kişiler hasta, zayıf ve miskinlerdir. Hiçbir şeyim olmadığı halde sabahlarım, fakat gönlüm hoş ve zenginim. Benden daha zengin ve kazançlı kim vardır?’”¹⁰

Allah Teâlâ peygamberine kendinden önceki peygamberlere uymasını şu ayette emretmektedir: “İşte o peygamberler Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen onların doğru yoluna uy!” (En'âm, 6/90) Cahiliyye Araplarının ilk dönemlerinde yaşayan Benû Sûfe bu salih kimselerden olup dünyadan yüz çeviriyorlar, Allah'a ibadetle meşgul oluyorlar, Kâbe'ye hizmet ediyorlar, hacıların (Minâ'dan) ayrılmalarına izin veriyorlardı.¹¹ Benû Sûfe, Gavs b. Mürr b. Üdd'ün çocuklarıdır.

hadis no: 12476.

¹⁰ İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr*, II, 269.

¹¹ Benû Sûfe Cahiliyye döneminde hacın icra edilmesinde önemli görevler üstlenmişlerdi. O dönemde hac farzları ilk önce Benû Sûfe tarafından yerine getirilir, daha sonra bütün hacılar onların izinleri üzerine hac görevlerini yerine getirirlerdi. Aynı şekilde hacılar Minâ'dan ayrılacakları zaman “أجيزي صوفة” diyerek Sûfe oğullarından izin isterlerdi. Bkz. İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim Ebyârî-Abdülhafız Şelebî, Kahire 1936/1355, I, s. 120. (Çevirenin notu)

Gavs'ın "Sûfe" (صوفة) ve "Rabî" (ربيط) şeklinde lakapları vardı. Bu kişinin böyle lakaplarla anılmasının sebebi annesiydi. Annesi doğan hiçbir çocuğu yaşamadığı için adakta bulunmuştu. Bu adağa göre yeni bir çocuk doğar ve yaşarsa annesi onun başına yün bir bez bağlayacak ve onu Kâbe'ye adayacaktı. Doğduktan sonra annesi onu Kâbe'ye adadı. Bu özelliğinden dolayı "Rabî" (ربيط) (adanmış) olarak bilindi.¹² O ve daha sonra çocuğu Kâbe'nin hizmetlerine bakıyorlardı. Gavs, annesinin yaptığı adayı yerine getirmesi hasebiyle şu şiiri söylemiştir:¹³

Ya rabbi! Çocuklarımdan birini

Yüce Mekke'ye adadım

Onunla bana bereket ver

Onu salih insanlardan kıl

Cahiliyye döneminin eski şairlerinden olan Mürre b. Halîf el-Fehmî onlar hakkında şu şiiri yazmıştır:¹⁴

Sûfe hacılara Minâ'dan izin verip yol gösterdiğinde

Üzerlerinde kan kızzılığında bir koku yayıldı

Burada bizi ilgilendiren husus adak geleneği ve bunun yün ile olan alakasıdır. Dr. Şeybî bu alakayı Gavs'ın Allah'a sunulmuş bir adak olmasıyla açıklamaktadır. Sanki annesi şöyle demek istemiştir: "*Hamile olduğum bu çocuğum Allah'a yakınlaşma vesilesi olarak Kâbe'ye hediyedir. Eğer onu yaşatarsa bu O'ndan bana büyük bir armağandır. Eğer onu öldürürse çocuk zaten O'na aittir.*" (Dr. Şeybî) şunları ekledi: "*Ehl-i Suffe'nin giysileri yündü. Kendilerini Allah yoluna adama konusunda Benû Sûfe ile ortak idiler. Kâbe'ye sunulmuş hediye konusunda Ehl-i Suffe'yi Benû Sûfe ile ortak kılan bir durum vardı. Onlar da ruhlarını Allah'ın tasarrufuna bırakmışlardı.*"¹⁵

Sonra (Dr. Şeybî) cahiliyye döneminde ve İslamiyet'te devam eden bazı adetlerde yün (sûf) ile kurban verme arasında bazı irtibatların olduğunu söylemektedir. Buna göre cahiliyyede kız çocukları altı sene

¹² Muhammed b. Sâib el-Kelbî, *Cemheretü'n-Neseb*, 1. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1993, s. 189; Daha fazlası için bkz: el-Ezrakî, *Kitabu Ahbâri Mekke ve Mâ Cae fihâ mine'l-Âsâr*, s. 128-9; Hilyetü'l-Evliyâ, I, 17; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable İslam*, 1. Baskı, Darü'l-İlm Li'l-Melâyîn, Mektebatü'n-Nahde, Beyrut-Bağdat, 1970, VI, 387.

¹³ *Kitabu Ahbâri Mekke ve Mâ Cae fihâ mine'l-Âsâr*, III, 387.

¹⁴ *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable İslam*, VI, 387.

¹⁵ eş-Şeybî, Kamil Mustafa, "Re'yün fi İştikâki Kelime-i Süfi", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, Bağdat, Sayı: 5, 1962, s. 236-7.

boyunca beslenmiş kurbanlık koyun gibi üzerlerine yünden bir elbise giydirilir, süslenir sonra diri diri gömülürlerdi.

Dr. Şeybî Hz. Peygamber'in (sav) babası Abdullah'ın kurban olarak adanmasıyla ilgili şunları söylemektedir: *Abdullah'ın babası Abdülmutilib, Allah'ın kendisine on erkek evlat vermesi durumunda onuncusunu bir yakınlaşma vesilesi olarak kurban edeceğine dair Allah'a söz verdi. Daha sonra Abdullah'a karşılık kurbanlık hayvanlar kesti. Bu gelenekler kesinlikle Hz. İsmail'in kurban edilme hadisesinin taklit edilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İslâm'ın ilk dönemlerinde bazı yerlerde yün, Allah yolunda ölüme söz vermeye ve kendini kurban etmeye bir işaret olarak kabul ediliyordu. İbn Sa'd şunları aktarmaktadır: 'Hz. Peygamber (sav) Bedir savaşının başında Allah'ın kalplerine cesaret vermek için meleklerle kendilerine destek verdiğini ashâbına haber verdi. Atlarının alınlarında yün bulunan melekler indiler. Hz. Peygamber ashâbına şunları emretti: 'Melekler işaretlenmişler, siz de işaretleniniz!' Buradaki emri 'miğferlerinizi ve başlıklarınızı yün ile işaretleyiniz' idi.¹⁶ Bu emrin sonucunda Hz. Ali de (ra) o günde (miğferine) beyaz yün işaretini takmıştı.¹⁷*

Hz. İsmail'in (as) kurban edilme hadisesi, yün ile insanın kendisini bir şeye adanması, feda etmesi arasında meydana gelen simgesel bir anlamın temeli olarak kalmıştır. Hz. İsmail (as) kurban edilmek istenen kişidir. Sonra Allah Teâlâ onu bir koç ile değiştirmiştir. Bu değişim (kurban) daha sonra haccın nişanelerinden birisi haline dönüşmüştür.

Yukarıdaki örneklerden hareketle "yün"ün (sûf) bir simgeye dönüşüğünü söyleyebiliriz. Bedir savaşında sahabenin başlarında bulunan yün bağlar, kendi cesetlerini ve ruhlarını Allah yolunda feda edebilecekleri manasını taşımaktadır. Kurbanlık hayvanlığın karşılığı insan cesedi olup akıtılan kan mecâzî değil hakikîdir. Cahiliyye devrinde yaşayan Gavs b. Mürr'ün başında bulunan yün ise gerçek manada kanın akıtılmasına işaret etmez. Buradaki mana nefsin ibadet ve Kâbe'nin hizmetine tahsis edilmesidir. Eğer tahlil doğruysa yün ile savaşmak manasında cihâd ve nefis, şeytan ile mücadele manasına gelen cihâd arasında bir bağın olduğunu söyleme imkânı vardır. Her

¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, thk. İhsan Abbas, Daru Sadr, Beyrut, II, 16; "Re'yün fî İştikâki Kelimeti Süfi", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, Bağdat, Sayı: 5, 1962, s. 239-40.

¹⁷ "Re'yün fî İştikâki Kelimeti Süfi", s. 240.

ikisinin temeli Kur'ân ve Sünnete dayanmaktadır. Son anlam genel olarak tasavvufun mahiyetinde ortaya çıkmaktadır. Bu mana özellikle Hâtemü'l-Esam'ın tasavvuf yoluna girenlerle ilgili söylediği sözde görülmektedir: “*Kim bizim bu yolumuza girerse kendinde ölümün şu dört özelliğini buldursun: Açlığı ifade eden beyaz ölüm, başkalarından gelen eziyetlere dayanma anlamına gelen siyah ölüm, arzulara karşı çıkararak yapılan ihlaslı amel manasına gelen kırmızı ölüm, yamalı elbise giymeyi ifade eden yeşil ölümdür.*”¹⁸ Sehl b. Abdullah'ın “sûfi” ile ilgili sarf ettiği ifadelerinde bu mana zirveye çıkmaktadır. Şöyle diyor: “*(Sûfi) malı mubah, kanı heder olan kişidir.*”¹⁹

Yün (sûf) sembolüyle ilgili iki mana ortaya çıkmaktadır. Birincisi hakikî mana olan “ölüm”dür. İkincisi ise Allah için arzulardan, isteklerden yüz çevirme anlamına gelen “nefsin ölümü”dür. Bu çalışmada üzerinde durulan husus; “yün”ün nefisle mücadele etmek, onu zühd ile dünyanın yüklerinden uzaklaştırmak, Allah'a karşı mütevazı olmak ve sadece O'na yönelmek gibi manalar ifade ettiği.

Tasavvufu amel sonucu ortaya çıkmış irfânî yönünü göz ardı ederek değerlendirmek öze yönelik bir eksikliği beraberinde getirmektedir. Mücâhedede (tasavvufi yaşantı) hedeflenen Allah'ı isim, sıfat ve fiilleriyle tanımaktır. Bunun delili ise “*Ben insanları ve cinleri sadece bana ibadet etsinler diye yarattım.*”²⁰ ayetidir. Mücahid “*sadece beni tanınsınlar*” şeklinde tefsir etmiştir.²¹ Marifet sûfînin mücahede ve gayretiyle ortaya çıkar. Ki bazen “ârif” kavramı “sûfi” kavramıyla eş anlamlı olmaları hasebiyle yer değiştirir. “*Sûfi zamanının çocuğudur*”²² denildiği gibi “*ârif zamanının çocuğudur*”²³ denilmiştir. Marifet hakkında “*marifet kalbin Allah ile hayat bulmasıdır*” ve “*marifet Allah'ın bizzat lütfuyla ve gayret sarf etmekle meydana gelir*”²⁴ denilmiştir. Bununla mücahede

¹⁸ El-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Marûf Zerrîk-Ali Abdülhamid Baltacı, 2. Baskı, Darü'l-Cil, Beyrut 1990, s. 393-4.

¹⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 60

²⁰ Zâriyât, 51/56.

²¹ Ebu Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhit fi't-Tefsîr*, haz. İrfan el-'Aşâ Hasune, Daru'l-Fikr, Beyrut 1992, IX, 562.

²² Sühreverdî, *Avârif*, s. 80.

²³ İbnü'l-Cevzî, *Medâricü's-Sâlikîn*, thk. Mumammed Mu'tasım Billah el-Bağdadî, 2. Baskı, Darü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1994, III, 319.

²⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 317.

(tasavvufî yaşantı) ile marifet arasındaki iribat açık bir şekilde ortaya çıkar. İkisinin beraberliğiyle tasavvufun manası tamamlanmaktadır.²⁵

Analize devam edip tasavvufun “safâ” veya “Ehl-i Suffe”den türediğini söylersek bu durumda mana itibariyle doğru fakat iştikâk cihetiyle yanlış olan bir sonuca varmış oluruz. “Safâ” nefsi kirlerinden arındırmak, Ehl-i Suffe ise genellikle bu özellikleri kendilerinde gerçekleştirmeye çalışan kimselerdir. Bu tür kelimelerin iştikâk yönüyle “tasavvuf”un aslı olmaya diğerlerinden daha uygun olduğunu söylemek gerekir. Çünkü bu ikisi ile “sûf” kelimesinin en az iki harfi ortaktır. Onlar da “sad” ve “fe” harfleridir. Taşıdıkları mana itibariyle bu kelimeler birbirlerine benzemektedirler. Tasavvuf safâ manasını ve Ehl-i Suffe’de bulunan özellikleri kendinde taşımaktadır. Ayrıca dil bilim açısından “sûf” kelimesinden türemiş olması mümkün görünmektedir. Yukarıda yapılan analizlerin ışığında tasavvufun “sûf” kökünden türediğine dair dile getirilen görüş sıhhat itibariyle en doğru olanıdır. Diğer görüşlerin delilleri çok sağlam değildir.²⁶

Mücahedenin marifete götürdüğü daha önce söylenmişti. Marifet tam anlamıyla eşyanın gerçek mahiyetini anlamayı gerektirir. Bu durum sûfîlerin tasavvuf için yaptıkları tariflerde meydana gelir mi? Tasavvuf için iki yüzden fazla tarif yapılmıştır. Nicholson çeşitli kaynaklardan yetmiş sekiz tarif toplamıştır.²⁷ Tariflerin sayısı ve çeşitliliği ile alakalı şu açıklamayı yapmaktadır: “*Tasavvufu yaşadıkları hâle göre tarif edenler ancak kendi içlerinde hissettikleri şeylerle tarif edebilirler. Her ferdin iç âleminde saklı dinî hislerine tercüman olabilecek bir tarif asla olmayacaktır. Kısaca bu tarifler her ne şekilde olursa olsun tasavvufun sadece bazı yönlerini ve özelliklerini ortaya koymaktadır.*”²⁸ Bu görüş hâller ve makamlar adına değerlendirildiğinde son derece yerindedir. Fakat tasavvuf için aynı durum söz konusu değildir. Çünkü tasavvufun sa-

²⁵ İkisinin arasındaki bu alaka şu ayetlerde de görülmektedir: “Allah’tan korkun ki Allah ta size bilmediklerinizi öğretsin.” (Bakara, 2/282); “Ey iman edenler! Allah’tan hakkıyla korkarsanız Allah ta size hak ile batılı birbirinden ayırma kabiliyeti verir.”

²⁶ Bkz. Kuşeyrî, *Risâle*, s. 279; İbn Zerrûk, *Kavâidu’t-Tasavvuf*, haz. Muhammed Zührî en-Neccâr, Mektebetü’l-Külliyyâti’l-Ezheriyye, s. 6; Abdurrahman Bedevî, *Tarihü’t-Tasavvufi’l-İslâmî mine’l-Bidâyeti hatta Nihâyeti’l-Karni’s-Sâni*, 2. Baskı, Vekâletü’l-Marbûât, Kuveyt 1993, s. 89.

²⁷ Bedevî, *Tarihü’t-Tasavvuf*, s. 15.

²⁸ Nicholson, *es-Sûfiyye fi’l-İslam*, trc. Nureddin Şerbiyye, Mektebetü’l-Hancî, Kahire 1951, s. 29.

yısal bir yönü yoktur. Sayı, tasavvufun hâl ve makamlarındadır. Tasavvufun üzerinde durduğu yegâne yön, her durumda göklerin ve yerin yaratıcısı olan Allah'a yönelmektir.²⁹ Fakat hâller ve makamların çeşitliliğinden dolayı tasavvufun birçok tarifi vardır. Bu konuda sunacağımız en güzel delil, sûfilerin kendileri haklarında söyledikleri şu sözleridir: "Sûfi zamanının çocuğudur."³⁰

İleride vereceğimiz bazı tariflerde görüleceği gibi sûfiler tasavvufu tevekkül, fakr, zühd vb. tasavvufun unsurları olan makamlarla tanımlamışlardır. Bazıları da tasavvufu hâllerle irtibatlı olan birtakım kavramlarla açıklama yoluna gitmişlerdir. Bütün bunlar tasavvufun mahiyetini oluşturan unsurlardır. Tasavvufun bizzat kendisi değildir. Sühreverdî el-Bağdadî (v. 563) şunları söylemektedir: "Tasavvuf büyüklerinin tasavvufun mahiyetiyle alakalı söyledikleri sözler bini geçer. Onları burada zikretmek uzun olur."³¹ Daha sonra şunları eklemektedir: "Çünkü onlar kendilerinde farklı zamanlarda meydana gelen hâllere işaret etmişlerdir... 'Fakr' manasına gelen birçok şeyi tasavvuf anlamında kullanmışlardır... Bundan dolayı karışıklık meydana gelmiştir. Bunu birbirinden ayırmak gerekmektedir. Fakrın manaları bazen zühd bazen de tasavvuf-la karışmıştır. Tasavvuf yoluna yeni başlayanlar için bu durum karışıklık meydana getirmektedir. Biz de deriz ki: Tasavvuf zühd veya fakr değildir. Tasavvuf sûfide bulunması gereken zühd, fakr gibi daha birçok vasfı kendinde taşıyan cami' bir isimdir."³²

Sûfilerin tasavvufun manasıyla alakalı söyledikleri bazı tarifler aşağıda verilmiştir:

- Birincisi: Maruf el-Kerhî şunları söylemektedir: "Tasavvuf hakikatlere yapışmak, yaratılmışların sahip oldukları şeylere ümit bağlamaktır."³³ Birinci kısımda tasavvufun irfân yönüne işaret etmektedir. O da eşyanın hakikat ve özünü bilmek, zâhirden elde edilen şeylerle iktifa etmemektir. Tarifin ikinci kısmında ise zühd makamına işaret etmektedir. O da Allah'a yönelerek insanların sahip oldukları şeylere

²⁹ Bu yön şu ayetlerde açıkça görünmektedir: "Ben yüzüümü gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve ben asla Allah'a ortak koşanlardan değilim." (Enâm, 6/79); "De ki: Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hep âlemlerin Rabbi Allah içindir." (Enâm, 6/162).

³⁰ Sühreverdî, *Avârif*, s. 80.

³¹ Sühreverdî, *Avârif*, s. 81.

³² Sühreverdî, *Avârif*, s. 79.

³³ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 280; Sühreverdî, *Avârif*, s. 79.

karşı ümit beslememektir. Buna benzer bir şekilde Zünnûn el-Mısırî, sûfî hakkında şunları söylemektedir: “*Sûfî konuştuğunda hakikatlerden konuşan, bütün her şeyden alakasını kesip sustuğunda azaları konuşan kimsedir.*”³⁴ Kerhî ve Mısırî'nin söyledikleri tasavvufun irfan yönüne işaret etmektedir. Ebu'l-Hasan el-Husrî (v. 371) ise tasavvufun bu yönüyle ilgili daha ayrıntılı bazı açıklamalar yapmaktadır. O, şöyle demektedir: “*Sûfinin vecd hâli vücudu, sıfatları örtüsü (hicâb) olan kişidir.*”³⁵ Bu sözden kastedilen sûfinin vecd hâlinin hakikî varlığın Allah Teâlâ olduğunu göstermesidir. Vecd hâli olmayan kulun sıfatları kendisi ile fenâ makamı arasına bir engel olarak girer. Sûfinin gerçek varlığın Hak Teâlâ olduğunu bilmesine engel olan şey bizzat kendi varlığıdır.

- İkincisi: Semnûn'a (v. 290) tasavvuf hakkında sorulduğunda şu cevabı verdi: “*Tasavvuf senin hiçbir şeye sahip olmaman ve hiçbir şeyin sana sahip olmamasıdır.*”³⁶ Burada sahip ile sahip olunan arasındaki ilişki karşılıklıdır. Bir şeye malik olan aynı zamanda başka bir şeyin memlûküdür. Örneğin sahip olunan mal aynı zamanda kişinin kalbine ve eline sahiptir. Senin bir şeye sahip olup hiçbir şeyin sana sahip olmaması gerçek ubudiyet makamını elde ettiğin manasına gelmektedir. Bu şekilde yaratılmışların boyunduruğundan kurtulup ibadetini sadece Allah için yapmış olursun.

- Üçüncüsü: Amr b. Osman el-Mekkî (v. 291) dedi ki: “*Tasavvuf kulun her vakit kalbî hayatı için en iyi olan şeylerle meşgul olmasıdır.*”³⁷ Ahmet el-Cerîrî (v. 311) dedi ki: “*Tasavvuf kulun sürekli kendi durumunu kontrol etmesi ve edebe sarılmasıdır.*”³⁸ Ebu Bekir eş-Şiblî şunları söyledi: “*Tasavvuf duyuların kontrol altına alınması ve iç âlemin gözetlenmesidir.*”³⁹ Bütün bu tarifler murakabeden hareket edilerek yapılmıştır. Murakabe ile kul amellerini en güzel ve kendisinden beklenen bir şekilde yerine getirebilir. Murakabe hâli Hz. Peygamber'in (sav) ihsân hadisinden istifade edilerek elde edilmiştir. “*İhsân senin*

³⁴ Ebu Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, thk. Nureddin Şerîbe, 3. Baskı, Mektebetü'l-Hâneçî, Kahire 1986, s. 19.

³⁵ Sülemî, *Tabakât*, s. 491.

³⁶ Serrâc, *Luma'*, s. 450; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 280; Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, trc. İsmâil Abdülhadi Kandî, Daru'n-Nahda el-Arabiyye, Beyrut, s. 233.

³⁷ Sühreverdî, *Avârif*, s. 81.

³⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 282.

³⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 282.

Allah'ı görüyormuşçasına O'na ibadet etmendir. Sen O'nu görmesen dahi O seni görmektedir."⁴⁰

- Dördüncüsü: Cüneyd'e (v. 297) tasavvuf hakkında sorulunca şu cevabı verdi: "*Hakk'ın seni sende öldürmesi, kendisiyle diriltmesidir.*"⁴¹ Bu fenâ hâlinden ortaya çıkmış bir sözdür. Orada kul Rabbini gördüğü için kendi nefsinin görmez. Bu şekilde görüşü, düşüncesi Allah ile ve Allah için olur. Ebu Nasr et-Tûsî'nin (v. 378) şu sözü aynı manayı ifade etmektedir: "*Zâhirî ve bâtinî olarak yaratılmışlara bir değer vermemektir.*"⁴² Bu şekilde bir değerlendirme yaratılmışların gerçekte kendisiyle değil de Allah ile var olduğu, hakikatinin yokluk olduğu, Hakk Teâlâ onu var etmezse ortaya çıkamayacağı manasına gelmektedir. Bu hakikat ancak "fenâ" hâliyle anlaşılır.

- Beşincisi: Ruveym'e (v. 303) tasavvuf hakkında sorulunca o da darlıkta ve genişlikte her durumda Allah'a hamd etmeyi ifade eden rızâ makamını göz önünde bulundurarak şu cevabı verdi: "*Nefsin Allah'ın dilediği şeylere yönlendirilmesidir.*"⁴³ Burada itiraz veya Allah'ın istemiş olduğu şeylere karşı bir kırgınlık durumu söz konusu değildir. Bu mananın aynısını Ebu Sehl es-Sa'lûkî'nin (v. 387) ifadelerinde buluyoruz: "*Tasavvuf itiraz etmeyi bırakmaktır.*"⁴⁴

- Altıncısı: Rıza makamından fakr ve tevekkül makamlarına geçmeyi ifade eden şu tarif de Rûveym'e aittir: "*Tasavvuf üç özellik üzerine kurulmuştur. Fakra yapışmak; çokça vermek ve başkalarını kendine tercih etmek; tasarruf ve seçimi terk etmektir.*"⁴⁵

- Sekizincisi: Ali el-Husrî "*sana göre sûfî kimdir?*" sorusuna şu karşılığı verdi: "*Yerin taşımadığı göğün de gölgelemediği kişidir.*"⁴⁶ Kuşeyrî de bu tanıma şu sözleriyle dikkat çekmektedir: "*(Bu tarif) mahv hâline işaret etmektedir.*"⁴⁷

Bütün bu tariflerin her biri taşıdığı mana itibariyle bir makama veya hâle dayanmaktadır. Birçoğu da aralarında büyük bir fark ol-

⁴⁰ Buhârî, *Sahih*, "Kitabü'l-İmân ve's-Sefer"

⁴¹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 282.

⁴² Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 503.

⁴³ Serrâc, *Luma'*, s. 45; Sühreverdî, *Avârif*, s. 81.

⁴⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 283.

⁴⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 280.

⁴⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 283.

⁴⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 283.

maksızın birbirlerine açılan tariflerdir. Sûfilerden herhangi birine “tasavvuf” veya “sûfi”nin tarifi sorulduğunda kendi üzerinde hâkim olan hâl veya makama göre veya muhatabının hâline uygun olarak cevap vermiştir.⁴⁸ Bundan dolayı kastedilen mana bir olmakla beraber ibareler, ifadeler farklıdır. Aynı durum şiirde şu şekilde ifade edilmiştir:⁴⁹

Güzelliğin tek olduğu halde ifadelerimiz farklıdır

Her şey senin bu güzelliğine işaret etmektedir

Tasavvuf kavramının önemli bir tarafı hâller ve makamlarla ilgili olmasıdır. Diğer önemli bir yönü ise İslâm ahlâkına dayanmasıdır. Tasavvufun bu yönünü önceki tariflerden ayrı olarak ele almayı tercih ettik. Çünkü ahlâk, tasavvufun tamamlanmasında başlı başına bir payandadır. Ahlâk olmadan tasavvuf söz konusu değildir. Belki sûfilerin ahlâkının temeli, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i (sav) şu ayetinde övdüğü onun yüce ahlâkına dayanmaktadır: “*Sen yüce bir ahlâk üzeresin!*”⁵⁰ Sonra bu durum hadiste de ifade edilmektedir: “*Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.*”⁵¹ Bundan dolayı sûfilerin tasavvufun bu yönüne çokça dayandıklarını görürsün. Onlara göre tasavvuf kesinlikle edeple bir bütündür. Ebu Hafs en-Nîsâbûrî (v. 270) şöyle demektedir: “*Tasavvuf tümüyle edepten ibarettir. Her vaktin, her makamın bir edebi vardır. Kim vakitlerin edeplerine sarılırsa ricâl seviyesine çıkar. Kim de edepleri kaybederse Allah'a yakın olduğunu zannederken çok uzaklara düşer, kabul edilmeyi beklerken reddedilir.*”⁵² Cüneyd'in hocası Muhammed b. Ali el-Kassâb (v. 275) şunları söylemektedir: “*Tasavvuf güzel bir vakitte iyi bir topluluğun içinden çıkmış iyi bir adamın yüce ahlâkıdır.*”⁵³ Ebu Muhammed el-Cerîrî (v. 311) tasavvufu şöyle tanımlamaktadır: “*Güzel her ahlâka sahip olmak, bütün kötü hasletlerden uzak durmaktır.*”⁵⁴ Hücvîrî, İmam Muhammed Bâkır'a (v. 113 veya 117)

⁴⁸ Cüneyd'in tasavvufa yaptığı tarifler bu duruma örnektir: “*Herhangi bir şeye bağlanmadan Allah ile beraber olmandır.*” Serrâc, *Luma'*, s. 45; “*Tasavvuf, Hakk'ın seni sende öldürmesi, kendisiyle diriltmesidir.*”; “*Tasavvuf toplu halde zikir, işterek vedce gelmek ve itiba ile amel etmektir.*” Kuşeyrî, *Risâle*, s. 280.

⁴⁹ Sadreddin eş-Şîrâzî, *İkâzu'n-Nâimîn*, haz. Muhsin Müeyyidî, Müessesetü Mütâlaât ve Tahkikât-ı Ferhengî, Tahran 1361, s. 12.

⁵⁰ Kalem, 68/4.

⁵¹ İmam Malik, *Muvatta'*, s. 473.

⁵² Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 119.

⁵³ Serrâc, *Luma'*, s. 45; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 280.

⁵⁴ Serrâc, *Luma'*, s. 45.

dayandırarak bir söz nakletmektedir: "*Tasavvuf ahlâktır. Kim ahlâkım artırırsa tasavvufunu da artırmış olur.*"⁵⁵ Ebu Hüseyin en-Nuri (v. 295) tasavvufun irfânî yönünden ziyade ahlâkî yönü üzerinde durmaktadır. Şöyle demektedir: "*Tasavvuf birtakım şekil veya ilimden ibaret değildir. Tasavvuf ahlâktır.*"⁵⁶ Nuri'nin böyle bir görüşe yönelmesinin sebebi muhtemelen kendi dönemindeki bazı mutasavvıfların amelden ziyade tasavvufun nazarî yönüyle ilgilenmeleridir. Hâlbuki sûfilere göre marifet, şeriat dairesinde gerçekleştirilen mücahede sonucu tadılarak meydana gelen amelî bir hâldir.

Tasavvuf kavramını anlatmak, temelini ve anlamını sağlamlaştırmak üzere söylenen birçok söz bulunmaktadır. Bu sözlerde tasavvufun ahlâkî boyutu öne çıkarılmakta ve tasavvufta yüce ahlâkın önemli bir etkisinin olduğu ifade edilmektedir. Bu durum tasavvufun zirve asrında yaşayan İbn Arabî'ye (v. 638) kadar devam etmiştir. Ki o da "*tasavvuf ahlâktır. Kim ahlâkım artırırsa tasavvufunu da artırmış olur.*" sözünü benimsemektedir.⁵⁷

Sûfiler sadece düz yazıyla tasavvufu tarif etmeye çalışmamışlar, aynı zamanda şiirle de anlatma yoluna gitmişlerdir. Ebu Fetih el-Büstî (v. 400) tasavvufun "safâ" kökünden geldiğinden hareketle şunları söylemektedir:⁵⁸

*Eskiden beri insanlar "sûfi" kelimesi hakkında ayrılığa düştüler
Onun "sûf" kökünden geldiğini zannettiler
Ben bu ismi ancak temiz bir gence nisbet ederim
Temiz, pak olduğu için "sûfi" şeklinde adlandırılmıştır*

Sûfilerin tasavvufa uygun zikir, münacaât, dünyaya karşı zühd, Allah'a muhabbet, O'na karşı şevk gibi özellikleri bulunmaktadır. Ahmed b. İsa el-Harrâz (v. 279) bu minvalde şunları söylemektedir:⁵⁹

*Ariflerin kalplerinin özlemi zikir içindir
Münacaât vaktinde annmaları sır içindir*

⁵⁵ Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 234; Bu sözün Ebu Bekir el-Kettânî'ye (v. 322) ait olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü birçok kaynak bu sözü ona nisbet ediyorlar.

⁵⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 167.

⁵⁷ İbn Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, thk. Osman Yahya, haz. İbrahim Medkur, 2. Baskı, el-Heyetü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kütüb, Kahire 1985, XI, 344.

⁵⁸ El-Bîrûnî, *Tahkik mâ li'l-Hind min makûletin mabûletin fi'l-Akli ev Merzûletin*, Matbaatu Meclisi'l-Maârif bi Haydarabad, Hindistan 1985, s. 25.

⁵⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 304-5.

Üzerlerinde ölüm kadehleri döndürülür
 Dünyaya karşı sarhoş gibi ilgisizdirler
 Arzuları bir karargâhta dolaşmaktadır
 Orada yıldızlar gibi parlayan, Allah'ı seven kullar bulunmaktadır
 Cesetleri yeryüzünde O'nun sevgisiyle öldürülmüştür
 Ruhları örtü içinde yücelerde dolaşmaktadır
 Ancak sevgililerinin yanında düğün yaptılar
 Kendilerine gelen hüüzün ve zarardan dolayı yollarından dönmediler
 Zünnûn Mısırî Şam yakınlarında bir kadın gördü ve ona sordu:
 "Nereden geldin?" Kadın "(Gece) yataklarında yatmayıp (ibadet eden) bir
 kavmin yanından geldim." dedi. "Nereye gideceksin?" Kadın "Ticaret ve
 alışverişin kendilerini Allah'ı zikretmekten alıkoyamadığı kimselerin yanı-
 na gidiyorum." dedi. Zünnûn "Onların özelliklerini bana anlat." deyince
 kadın da aşağıdaki şiirle cevap verdi:⁶⁰

Onlar öyle bir topluluk ki dertleri sadece Allah'tır
 Başka hiç kimse ile alakalı bir kaygıları yoktur
 Bu topluluğun arzuladığı Mevlâları ve Efendileridir
 Vâhid, Samed'e duydukları bu arzu ne güzeldir
 Onları ne dünya, ne bir makam
 Ne yemekler, ne lezzetler, ne çocuk
 Ne de pahalı, şık elbiseler aldatmaz
 Bir beldeye yerleşen sevinç rüzgârı için
 Ancak menzilin (ahiretin) peşinde koşma
 Adımları sürekli o menzile yaklaşma vardır
 Onlar göl ve vadilerin rehineleridirler
 Birçoğunu yüksek yerlerde bulursun
 Zünnûn Mısırî sûfîler hakkında şu şiiri yazmıştır:⁶¹
 Rabbimin pak kulları vardır
 Kalpleri haşyet denizinde yüzer

Bedenleri hareketsiz bırakılmıştır
 Kalplerinde bulunan sır küpünden dolayı
 Onları Rablerine karşı haşyet duyan sessizler olarak görürsün

⁶⁰ Sühreverdî, *Avârif*, s. 81.

⁶¹ Ebu Talib el-Mekki, *İlmu'l-Kalb*, s. 21-22.

Ruhları ise şeref madenine gider

Ebu Nasr Serrâc'ın da tasavvufun manası, sûfilerin hâlleri hakkında kapsamlı bazı beyitleri vardır. Bu beyitlerde "tasavvuf" kelimesiyle ilgili bazı ilginç işârî yorumlar bulunmaktadır. Buna "tasavvuf" kelimesindeki "te" harfi "fetâ"dan, "sad" harfi "safâ"dan, "vav" harfi "vefâ"dan, "fe" harfi ise "fütüvvet"ten gelmektedir. Şunları söylemektedir:⁶²

*Ey arkadaşım! Sözüm seni bıktırmasın
Sana nasihat edenin nasihatini kabul et
Tasavvuf hile ve yapmacık bir hâl değildir
İnziva ve bağırıp çağırıp vecde gelme de değildir
Yalan ve tembellik değildir
Cahillik ve muziplik de değildir
Bilakis iyilikle iffet, mürüvvet ve fütüvvettir
Kanaat ve temizliktir
Takvâ, ilim, tabi olma ve safâdır
Rıza, sıdk ve bağışlama ile vefâdır
Kim tam anlamıyla bunu yerine getirirse
Boş şeylerden uzak kalarak
Yakîn ehli, sabırlı, çok istekli olursa
Bir gezgin gibi hazırlıklı
Onurlu, korunan, mütevazı
Ruhunu vermeye hazır
Sırlarından nurlar parıldar
Lambadaki ışığın parıldaması gibi
Takvânın "ta"sı, safânın "sad"ı, vefânın "vav"ı
Fütüvvetin "fe"si! Bunları ganimet bil ey arkadaşım!*

Önceki şiirlerde ifade edilen bu Hak erlerinin özellikleri tasavvuf için yapılan birçok tarifi çağrıştırmaktadır. Örneğin arzuların Allah'a yönelik olması, O'nun yolunda mücahede, O'nu anmakla rahatlamak, O'nu sevmekle sarhoş olmak, kalbin O'nun marifetinin nuruyla dolu olması, dünyaya karşı zâhidâne bir tavır takınarak fakirliği istemek vb... Bunun gibi tasavvufun iki temel sacayağı olan hâller ve makamlara dayanan daha birçok anlam ve şekiller bulunmaktadır. Fakat şöyle

⁶² Hallâc, Hüseyin b. Mansur, *Divânı Hallâc (Kendisine nisbet edilen şiirler)*, haz. Kamil Mustafa Şeybî, 2. Baskı, Daru Âfâkı Arabiyye, Bağdat 1984, s. 107.

bir soru akla gelmektedir: “Acaba sūfiler tasavvufa iki temel esası olan hâller ve makamları da içine alarak irfânî ve ahlâkî yönlerini kapsayan bir tarif yapmışlar mıdır?”

Belki “sūfilerin önderi” olarak nitelenen Cüneyd bu soruya bir ışık tutabilir. Onun tasavvufun mahiyetiyle alakalı kapsamlı tariflerinde biri şudur: “Yaratılmışlara muvafakat etmekten kalbi arındırmak, tabîi ahlâktan ayrılmak, beşerî sıfatları yok etmek, nefsânî iddialardan uzak durmak, ruhânî sıfatlara sahip olmak, hakikî ilimlere yapışmak, ebedî hayat için en uygun olanı yapmak, bütün ümmete nasihat etmek, Allah için hakikate vefa göstermek, Hz. Peygamber’e (sav) uymaktır.”⁶³ Bu tanım uzun olmasına rağmen iki husus üzerinden özetlenebilir. Birincisi Şeriat-ı Muhammediyye’ye (sav) uygun olarak nefisle mücadele, diğeri şeriatın özü olan hakikatin idrak edilmesidir. Bu iki hususla tasavvufun manası tamamlanır. Tasavvuf kavramını lafızların elverdiği ölçüde en kısa bir şekilde tarif etmeye çalıştığımızda karşımıza Ebu Bekir Kettânî’nin tanımı çıkmaktadır. Ki o tasavvufu “safâ” ve “müşahede” olarak tanımlamaktadır. “Safâ” nefisle mücadele olarak (vesile); “müşahede” ise hakikat (gaye) olarak tabir edilmektedir. Sūfilere göre “hakikat” Allah’ın, meleklerin ve ilim sahiplerinin⁶⁴ şahadet ettiği gibi O’ndan başka ilah olmadığına şahadet etmektir. Bu durum, şu ayette ifade edilmektedir: “Allah, melekleri ve adaletli ilim sahipleri O’ndan başka ilah olmadığına şahad etmişlerdir.”⁶⁵ Sūfinin tevhidin hakikatine ulaşmasına vesile olan özet ve kapsamlı bu tarifi teknik olarak tasavvufun manasını anlatmaya uygun olduğu söylenebilir.

2- Tasavvuf Kavramının Tarihî Seyri

Tasavvuf kavramının mahiyeti üzerinde durduktan sonra bu kavramın yayılmaya başladığı zaman aralığından bahsetmek güzel olur. Serrâc (v. 378) tasavvuf kavramının yeni olduğu, nisbeten sonraki dönemlerde bilindiği şeklindeki ithamları reddetmektedir. Bu reddin

⁶³ Kelâbâzî, *Taarruf*, s. 34-5; Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, s. 464.

⁶⁴ Bkz. Abdulhalim Mahmud, *Kadiyyetü’t-Tasavvuf*, el-Medresetü’ş-Şazeliyye, 2. Baskı, Kahire, s. 348.

⁶⁵ Al-i İmrân, 3/18.

sebebi sözü edilen ithamların tasavvufun İslâm'a olan nisbetine zarar vereceği veya onun bidat olarak kabul edileceği düşüncesidir.

Daha önce ifade edildiği gibi isimlendirme Kur'an ve Sünnet'e muhalif olmadıkça İslâm'ın ilk asrına yakın veya uzak olması o kavramın kıymetini azaltmaz. Her ne kadar İslâm'ın ilk asrına yakın ve kullanımda olması o kavrama sağlamlık katsa da bu durum böyledir. Serrâc ise, Muhammed b. İshak b. Yesâr'ın (v. 150) Mekke'yi anlattığı kitabına dayanarak tasavvuf kelimesinin kökenini İslâm öncesine dayandırmaya çalışmaktadır. Şöyle demektedir: "İslâm öncesi Mekke'de uzun bir zaman geçerdi ki uzak bir yerden 'sûfi bir adam' gelip Kâbe'yi ziyaret edip dönmeyene kadar hiç kimse ziyaret etmezdi."⁶⁶ Bu anlatımda araştırma konusuna çok sağlam bir dayanak bulunmamaktadır. Çünkü Serrâc'ın bizzat kendisi buna şüphe ile yaklaşmakta ve kesin olmayan bir bilgi olarak nakletmektedir. Şöyle demektedir: "Eğer bu bilgi doğru ise İslâm'dan önce bu ismin bilindiğini, fazilet ve iyilik sahibi insanların bu şekilde adlandırıldığı manasına gelmektedir."⁶⁷ Burada şu soruyu sorabiliriz: "Acaba bu sûfi adamın Süfe'nin çocuklarından veya o aileye mensup birisi olması mümkün müdür?" Sonra Serrâc Hasan Basrî'den şunları nakletmektedir: "Tavafta bir sûfi gördüm ve ona bir şey verdim. Fakat almadı ve 'yanımda bir miktar para var, o bana yeter' dedi."⁶⁸ Aynı şekilde Süfyan-ı Sevrî'nin sözlerini de delil olarak getirmektedir: "Ebu Haşim es-Sûfi olmasaydı riyanın inceliklerini bilemezdim."⁶⁹ Bu iki anlatıma göre "tasavvuf" kavramı hicri ikinci asrın ilk yarısında bilinmektedir. Massignon ise hicri ikinci asrın ikinci yarısında ilk kez bilindiğini söylemektedir.⁷⁰

Serrâc'ın yukarıda getirdiği iki delilin sıhhatini Kûfeli şair ve hadisçi olan Mesâvir el-Varrâk'ın (v. 150?) salih birisi gibi görünmeye çalışan riyakâr bir adamı yerdiği şiiri desteklemektedir. Bu şiirinde "tasavvuf" lafzını kullanmaktadır:⁷¹

⁶⁶ Serrâc, *Luma'*, s. 42-3.

⁶⁷ Serrâc, *Luma'*, s. 42-3.

⁶⁸ Serrâc, *Luma'*, s. 42.

⁶⁹ Serrâc, *Luma'*, s. 42-3. İbnü'l-Cevzî, *Sıfatı's-Safve*, 2. Baskı, Müessesetü Kütübî's-Sakafiyye, Beyrut 1996, II, 185.

⁷⁰ Louis Massignon-Mustafa Abdurrezzak, *et-Tasavvuf (Kitabu Daireti'l-Me'ârifî'l-İslâmiyye)*, 1. Baskı, Daru'l-Kütübî'l-Lübnânî ve Mektebetü'l-Medrese, Beyrut 1948, s. 27.

⁷¹ İbn Abdi Rabbihî, *el-İkdu'l-Ferîd*, haz. Ahmet Emin-Ahmet Zeyn-İbrahim Ebyârî, 2. Baskı,

*Kendisine güvenilir bir kişi denilsin diye sûfi gibi göründü
Tasavvuf ve emanet nedir bilmeden
Bunu yapmasının gayesi Allah değildi
Fakat bu şekilde ihanet yolunu istedi*

Bu kelimenin kullanımının hicrî 150 senesinden öncesine dayandığına dair bir şüphe yoktur. Yukarıdaki iki beyitte ifade edilen sûfi tasviri tasavvufun başlangıcını tam olarak bilemediğimiz bir zamandan beri kullanıldığını göstermektedir. Fakat bazı kimselerin “sûfi” olarak çağrılması için başlangıcının nispeten uzun bir zaman öncesine dayandığını söyleyebiliriz. Serrâc’ın Hasan Basrî’den yaptığı naklin doğruluğunu güçlendiren bu hususlar “tasavvuf” ve “sûfi” kavramlarının hicri ikinci asrın başından ortalarına doğru bir zaman diliminde bilindiğini göstermektedir. Bu zaman aralığı da tabiîn asrının içindedir.

3- Tasavvufun İslâmî Kaynağı

Tasavvufun kökeni ile alakalı tartışmalar çok olduğu gibi kaynakları ile ilgili tartışmalar çoktur. Bu çalışmada tartışmalı meselelere girilmeyecektir. Fakat tasavvufun aslı olmaya layık olan genel İslâmî köklere inilecektir. Özellikle sûfi tecrübenin tarihiyle ilgilenen ilk sûfiler bu meselenin açıklamasıyla işe başlamışlardır. Tasavvufun meşruluğunu ve İslâm ile sağlam bir bağının bulunduğunu göstermek üzere İslâm’ın iki temel kaynağı olan Kur’ân ve Sünnet’ten deliller çıkarmışlardır. İşte Serrâc tasavvufu dört temel İslâmî kaynakla sınırlandırmaktadır. Bunlar:⁷²

- 1- Allah’ın kitabına uymak
- 2- O’nun Resulünün (sav) izinden gitmek
- 3- Sahabe ve tabiînin ahlâkıyla ahlâklanmak
- 4- Allah’ın salih kullarının edebiyiyle edeplenmek

Serrâc’dan sonra tasavvuf hakkında kitap yazan bütün sûfiler onun bu usulünü takip etmişlerdir. Hatta sûfi olmayan İbn Haldun (v. 808) bile onun bu usulünü takip ederek tasavvuf ile İslâmî kaynağı arasında sağlam bir bağ olduğunu düşünmektedir. Serrâc’ın kısaca bahsettiği

Matbaatu Lecineti’t-Telif ve’t-Tevzi’ ve’t-Tercüme ve’n-Neşr, Kahire 1952, III, 217.

⁷² Serrâc, *Luma*, s. 21.

hususlara uygun bir şekilde şunları söylemektedir: “*Bu ilim sūfîler arasında ortaya çıkmış şerî bir ilimdir. Bu topluluğun yolu, ümmetin büyükleri olan sahabe, tabiin ve onlardan sonra gelenlere göre her zaman hak ve hidayet yoluna dayanmaktadır. Temeli; tamamen kendini ibadete vermek, her şeyden alakayı kesip sadece Allah’a yönelmek, dünyanın güzelliği ve süslerinden yüz çevirmek, herkesin yöneldiği lezzet, mal ve makamdan uzak durmak, ibadet için halktan uzak kalıp yalnız kalmaktır. Bu durum sahabe ve öncekilerde geneldi. Fakat ikinci asır ve sonrasında dünyaya yöneliş yayıldığı için özellikle ibadete yönelenler ‘sūfî’ ve ‘mutasavvif’ olarak adlandırıldılar.*”⁷³ Bu, sūfî olmayan münekkit, basiretli bir tarihçinin şehadetidir. Ona göre tasavvuf, Hz. Peygamber’in yolundan giden seçkin bir topluluk olan sahabe ve tabiine uymaktan ortaya çıkmıştır.

Serrâc’ın tasavvufu temellendirdiği usule göre Ku’ân hâller ve makamlar ikilisinin ilk kaynağıdır. Çünkü Kur’ân’da tövbe edenler, sabredenler, fakirler, tevekkül edenler, şükredenler, rıza gösterenler, zikredenler, haşyet duyanlar, korkanlar, ümit besleyenler, kalpleri korku ile titreyenler ve mukarreb kullardan bahsedilmektedir. Ayette şehadet edenler şu şekilde anılmaktadır: “*Bunda can kulağıyla dinleyip kalbiyle tasdik eden kişi için öğüt vardır.*”⁷⁴ Bunun haricinde hâller ve makamlarla alakalı Sünnette de birçok delil bulunmaktadır.

Burada sadece yukarıda çok özet bir şekilde “safâ” ve “müşâhede” olarak tanımlanan tasavvufun bu manalarını getirmekle iktifa edeceğiz. Vesile olan “safâ”nın “mücahede” manasını ifade ettiğini; gaye olan “müşâhede”nin “marifet” anlamında kullanıldığını söylemiştik. “Mücahede”ye şu ayetler delil olarak getirilmektedir: “*Bizim uğrumuzda gayret gösterenleri kendi doğru yolumuza iletiriz.*”⁷⁵ ve “*Kim Rabbinin makamından korkar ve nefsinin isteklerinden uzak durursa işte cennet varacağı yerdir.*”⁷⁶ Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: “*Mücahid, Allah için nefsiyle mücadele edendir.*”⁷⁷ Hz. Peygamber’in (sav), sahabenin, tabiinin, salih kulların yaşantılarında ise bu konu için çok delil

⁷³ İbn Haldun, *el-Mukaddime*, thk. Derviş el-Cüveydî, 1. Baskı, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1995, s. 514.

⁷⁴ Kâf, 50/37.

⁷⁵ Ankebüt, 29/69.

⁷⁶ Nâziât, 79/40-41.

⁷⁷ Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahih*, “Babu Fezâili’l-Cihâd”, (Hasen sahih hadis), thk. İbrahim Utuvve Avd, Daru’l-Hadis, Kahire.

bulunmaktadır. İlk dönem Hak erlerinin şeriat dairesinde yaptıkları nefis ile mücadele⁷⁸ ve tezkiyesinin boyutlarını anlamak için siyer, hadis, tabakât ve tarih kitaplarını incelemek yeterlidir.

Mücadeleden meyvesi “marifet”tir. Özü şu ayetlere dayanmaktadır: “Allah’tan hakkıyla korkun, O da size bilmediklerinizi öğretsin.”⁷⁹ “Ey iman edenler! Eğer Allah’tan hakkıyla korkarsanız O da size hak ile batılı birbirinden ayırabileceğiniz bir meleke verir.”⁸⁰ Bu hak ile batılı birbirinden ayırma melekesi (furkân) sûfî marifetinin özünü oluşturmaktadır. Bu marifete sahip olan kişi takvâ ile eşyadaki Hakk’ın yüzünü aramaya çabalar. Takvâ sadece ilim değil her şeyden önce amel ve mücadeledir. Serrâc’ın tesis ettiği usullerin sonuncusu olan salih kulların edebiyatı edeplenmenin sûfîlerde var olduğunu görürüz. Yukarıdaki manalar sûfîlerin mücadele sonucu ortaya çıkan irfânî sözlerinde tecelli etmektedir. Ebu Ali ed-Dekkâk şunları söylemektedir: “Kim dışını mücadele ile güzelleştirirse Allah da onun içini müşahede ile güzelleştirir.”⁸¹ Ebu Osman el-Mağribî (v. 373) ise “Kim tasavvuf yoluyla kendisine manevî kapıların açıldığını veya mücadele ile keşfe mazhar olduğunu düşünürse hata etmiş olur.”⁸² demektedir. Burada sûfîlerin kendi irfânî yönlerini anlatmak için kendi aralarında bilinen keşf, fetih, müşahede gibi irfânî kavramları kullandıklarını belirtmemiz gerekmektedir.

Müsteşrikler farklı hedefler doğrultusunda⁸³ tasavvuf alanıyla ilgili yoğun çalışmalarına rağmen tasavvufun İslâmî kaynağının olduğunu ikrar etmişlerdir. Belki bu durumun en güzel örneği Nicholson’un yaşadığı tecrübedir. Çünkü o, daha önce 1906 yılında tasavvufun Yeni Eflatunculuğun, Hristiyanlığın ve Gnostisizmin ürünü olduğunu

⁷⁸ Mücadele tarifleri için bkz. İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzîl-Kur’ân*, thk. Safvân Adnan Davudî, 1. Baskı, Daru’l-Kalem-Daru’Şamiyye, Şam-Beyrut 1996, s. 208.

⁷⁹ Bakara, 2/282.

⁸⁰ Enfâl, 8/29.

⁸¹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 98.

⁸² Kuşeyrî, *Risâle*, s. 98.

⁸³ Arberry birçok müsteşrikin taraflı yaklaşımları sonucu İslâm’da var olan doğru veya parlak fikirlerin muhakkak dışardan kaynaklı olduğu, bu fikirlerin kesinlikle yabancı kaynaklara dayandırılması gerektiği şeklinde düşüncelere sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bu şekilde bir yaklaşım onun düşüncesine göre doğru ilmî bir yaklaşım değildir. Belki en kötü milliyetçi bir taassup örneğidir. Bkz. Arberry, *An Introduction of the History of Sufism*, Oxford 1942, s. 55.

şeklindeki fikirlerinden dönmüştü. 1921 yılında yazdığı makalesinde tasavvufun yabancı kültürlerin ürünü olduğu şeklindeki fikirlerinden döndüğünü yazdı. Orada zühd ve tasavvuf olgusunun tamamıyla İslâmî olduğuna işaret etti.⁸⁴ Massignon ise tasavvuf kavramlarıyla ilgili yaptığı çalışmasında tasavvufun dört kaynağının olduğunu söylemektedir:

1- Kur'ân-ı Kerîm. Kur'ân sûfî kavramların ana kaynağıdır.

2- Hadis, Fıkıh gibi Arapça İslâmî kaynaklar

3- İlk kelamcılarının ıstılahları

4- Miladi altıncı asırda doğuda diğer dillerden meydana gelmiş Yunanca ve Farsça gibi ilim dilleri. Bunlar ilim ve felsefe dilleri olmuştur. Bütün bunlardan sonra Massignon, en az ilk üç asırdaki İslâmî Tasavvufun İslâm'ın özünden ortaya çıktığına işaret etmektedir.⁸⁵ Hatta bazı müsteşrikler sûfîlerin sadece İslâm dinine mensup olduklarını düşünmektedirler.⁸⁶

Bu araştırmanın sonunda sûfîlerin kendi yollarının Kur'ân, Sünnet ve yüce İslâm ahlâkına bağlı olduğunu ifade eden sözlerini zikretmek güzel olur:

Zünnûn Mısrî: *"Allah'ı sevmenin alametlerinden biri Hz. Peygamber'e (sav) ahlâk, fiil, emir ve sünnetlerine tabi olmaktır."*⁸⁷

Cüneyd: *"Hz. Peygamber'i (sav) takip etme haricinde bütün yollar kapalıdır."*⁸⁸ *"Kim Kur'ân'ı ezberlemez, hadisi yazmazsa bu konuda (tasavvuf) ona uyulmaz. Çünkü bizim bu ilmimiz Kitap ve Sünnetle kayıtlıdır."*⁸⁹

Şâh el-Kirmânî (v. 300): *"Kim gözünü haramlardan korur, nefsinin şehvetlerden sakındırır, içini murâkabe ile dışını sünnete tabi olmakla tamir eder ve nefsinin helal yemeye alıştırsa öngörüsünde (firâset) hataya düşmez."*⁹⁰

Hz. Ali (ra) rabbanî âlimleri şu şekilde vasıflandırmaktadır: *"Beden-*

⁸⁴ Nicholson, *Fi't-Tasavvufi'l-İslâmî ve Tarihihi*, trc. Ebu'l-Alâ Afîfî, Mukaddime.

⁸⁵ Arberry, *An Introduction of the History of Sufism*, s. 48.

⁸⁶ Stoddart, William, *The Mystical Doctrines and Methods of Islam*, New Delhi, Jaj Company, 1983, s. 19.

⁸⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 433.

⁸⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 430.

⁸⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 433; Sülemî, *Avârif*, s. 78.

⁹⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 428.

leri ile dünyaya arkadaşlık ederler. Ruhları ise Yüce Yere bağlıdır. İşte onlar Allah'ın yeryüzündeki halifeleridir.”⁹¹

Şiblî ise Hz. Ali'nin (ra) bu sözüne uygun olarak tasavvufu şiirle şöyle tarif etmektedir:

*Tasavvuf ilmi sonu olmayan bir ilimdir
Yüce, semâvî, rabbânî bir ilimdir
İçinde erbabının bilebildiği faydalar vardır
Ki onlar cömert ve özel hüner sahibidirler*

KAYNAKÇA

- Arberry, *An Introduction of the History of Sufism*, Oxford 1942.
- Bedevî, Abdurrahman, *Tarihu't-Tasavvufi'l-İslâmî mine'l-Bidâyeti hatta Nihâyeti'l-Karnî's-Sânî*, 2. Baskı, Vekâletü'l-Matbûât, Kuveyt 1993.
- Bîrûnî, *Tahkik mâ li'l-Hind min makûletin mabûletin fi'l-Akli ev Merzûletin*, Matbaatu Meclisi'l-Maârif bi Haydarabad, Hindistan 1985.
- Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Daru İbn Kesîr, el-Yemâme li't-Tıbâa ve'n-Neşr, Dımaşk, 1993.
- Cevad Ali, *el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable İslam*, 1. Baskı, Darü'l-İlm Li'l-Melâyîn, Mektebatü'n-Nahde, Beyrut-Bağdat, 1970.
- Gazzâlî, *İhyâu Ulûmiddin*, Daru'l-Fikr, Beyrut.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed, *Kitâbü't-Ta'rifât*, 1. Baskı, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- Ezrakî, *Kitabu Ahbâri Mekke ve Mâ Cae fihâ mine'l-Âsâr*, t.y., b.y.
- Ebu Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, haz. İrfan el-'Aşâ Hasune, Daru'l-Fikr, Beyrut 1992.
- Hallâc, Hüseyin b. Mansur, *Divânu Hallâc (Kendisine nisbet edilen şiirler)*, haz. Kamil Mustafa Şeybî, 2. Baskı, Daru Âfâkı Arabiyye, Bağdat 1984.
- Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, trc. İ's'ad Abdülhadi Kandî, Daru'n-Nahda el-Arabiyye, Beyrut.
- İbn Abdi Rabbihi, *el-İkdu'l-Ferîd*, haz. Ahmet Emin-Ahmet Zeyn-İbrahim Ebyârî, 2. Baskı, Matbaatu Lecineti't-Telif ve't-Tevzî' ve't-Tercüme ve'n-Neşr, Kahire 1952.

⁹¹ Şerif er-Radî, *Nehcu'l-Belâğâ min Kelâmi'l-Emîri'l-Mü'minin Ali Aleyhi's-Selam*, haz. Muhammed Abduh, Müessesetü'l-Meârif, Beyrut, s. 714.

- İbn Arabî, *el-Fütühâtü'l-Mekkîyye*, thk. Osman Yahya, haz. İbrahim Medkur, 2. Baskı, el-Heyetü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kütüb, Kahire 1985.
- İbnü'l-Cevzî, *Medâricü's-Sâlikîn*, thk. Mumammed Mu'tasım Billah el-Bağdadî, 2. Baskı, Darü'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut 1994.
- İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, 2. Baskı, Müessesetü Kütübî's-Sakafiyye, Beyrut 1996.
- İbn Haldun, *el-Mukaddime*, thk. Derviş el-Cüveydî, 1. Baskı, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1995.
- İbn Hişam, *es-Sıretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim Ebyârî-Abdülhafız Şelebî, Kahire 1936/1355.
- İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr*, Darü'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut.
- İbn Sa'd, *et-Tabakât*, thk. İhsan Abbas, Daru Sadr, Beyrut.
- İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnan Davudî, 1. Baskı, Daru'l-Kalem-Daru'Şamiyye, Şam-Beyrut 1996.
- İsfahânî, Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Darü'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut.
- Kelâbâzî, *et-Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, thk. Mahmud Emin en-Nuri, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire, 1980.
- Kelbî, Muhammed b. Säib, *Cemheretü'n-Neseb*, 1. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1993.
- Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Marûf Zerrîk-Ali Abdülhamid Baltacı, 2. Baskı, Darü'l-Cil, Beyrut 1990.
- Mahmud, Abdulhalim, *Kadiyyetü't-Tasavvuf*, el-Medresetü'ş-Şazeliyye, 2. Baskı, Kahire.
- Nicholson, *Fi't-Tasavvufi'l-İslâmî ve Tarihihi*, trc. Ebu'l-Alâ Afîfî, Mukaddime, Kahire 1956.
- Louis Massignon-Mustafa Abdurrezzak, *et-Tasavvuf (Kitabu Daireti'l-Me'ârifil-İslâmiyye)*, 1. Baskı, Daru'l-Kütübî'l-Lübnanî ve Mektebetü'l-Medrese, Beyrut 1948.
- Mekkî, Ebu Tâlib, *Kütü'l-Kulüb fi Muameleti'l-Mahbûb*, Darü'l-Fikr, Beyrut.
- Serrâc, Ebu Nasr, *el-Luma'*, thk. Abdülhamid Mahmud-Taha Abdülbaki Sürûr, Darü'l-Kütübî'l-Hadise, Kahire 1960.
- Seyyid Humeyrî, *Ed-Divân*, thk: Şakir Hâdî Şükr, Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrut.
- Stoddart, William, *The Mystical Doctrines and Methods of Islam*, New Delhi, Jaj Company, 1983.
- Sühreverdi, *Avârifü'l-Meârif*, Darü'l-Fikr, Beyrût.

Sülemî, Ebu Abdurrahman, *Tabakâtü's-Süfiyye*, thk. Nureddin Şerîbe, 3. Baskı, Mektebetü'l-Hâneçî, Kahire 1986.

Şerif er-Radî, *Nehcu'l-Belâğ'a min Kelâmi'l-Emîri'l-Mü'minin Ali Aleyhi's-Selam*, haz. Muhammed Abduh, Müessesetü'l-Meârif, Beyrut.

Şeybî, Kamil Mustafa, "Re'yün fî İştikâki Kelimetü Süfi", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, Bağdat, Sayı: 5, 1962.

Şîrâzî, Sadreddin, *İkâzu'n-Nâimîn*, haz. Muhsin Müeyyidî, Müessesetü Mütâlaât ve Tahkîkât-ı Ferhengî, Tahran 1361.

Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahih*, thk. İbrahim Utuvve Avd, Daru'l-Hadis, Kahire, t.y.